

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مبانی فقهی حقوقی تصرف در میادین مشترک نفت و گاز

استادان راهنما:

دکتر عبدالله امیدی فرد
دکتر سیدنصرالله ابراهیمی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا ابراهیمی

نگارنده:

رضا رحیمی دهسوری

بهار ۱۳۹۸

تاریخ: ۱۷-۰۴-۱۳۹۶
شماره: ۲۹۲، ۵۲۲
پیوست:

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف)

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد آقا: غلامرضا رحیمی رشته: حقوق مالکیت فکری

شماره دانشجویی: ۸۸۲۳۲۰۴۳۱۰

تحت عنوان: بررسی تطبیقی حوزه عمومی در حقوق مالکیت فکری و فقه امامیه

با حضور هیات داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۱۳۹۶/۰۷/۱۲ تشکیل گردید. در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت (۵) نمره گرفت و ناسم برده نمره با عدد ۱۹ باحرف (۶۰) با درجه: عالی (۵) خیلی خوب (۵) خوب (۵) متوسط (۵) مردود (۵) دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
آقای محمود حکمت نیا	استاد راهنما	دانشیار	
آقای سید حسن شیروی زنجانی	استاد ناظر	استادیار	
آقای مصطفی بختیاروند	نماینده تحصیلات تکمیلی و ناظر شکلی	استادیار	

مدیر تحصیلات تکمیلی
نام و امضاء:

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده
نام و امضاء:

نشانی:
اد. جاده فریم اصلهان،
دانشگاه قم
کد پستی: ۳۷۱۶۱۲۸۱۱
تلفن: ۴۲۵۳۳۱۷
پ. م: ۳۷۱۶۱۲۸۱۱
معاونت آموزشی: ۳۷۵۵۶۶۲
مدیریت اداری: ۳۷۵۵۶۶۴
مدیریت پشتیبانی: ۳۷۵۵۶۶۸

- ماده ۲۳ آیین نامه کارشناسی ارشد سال ۱۳۹۲، نمره پایان نامه در میانگین کل معاینه نمی‌شود و ارزشی آن به صورت کلی و به شرح زیر انجام می‌شود:
- مردود (کمتر از ۱۶)
 - متوسط (۱۶-۱۴۹۹)
 - خوب (۱۷-۱۷۹۹)
 - خیلی خوب (۱۸-۱۸۹۹)
 - عالی (۱۹-۲۰)

دانشگاه قم

مدیریت تحصیلات تکمیلی

« تعهد نامه اصالت پایان نامه / رساله »

اینجانب آقای احمد رضا رحیمی دهنوردی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دکتری به شماره دانشجویی ۹۴۱۵۰۲۲۰۰۲ رشته الکتریسیته و مخابرات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی در تاریخ ۱۳۹۵/۲/۱۱ از پایان نامه / رساله خود تحت عنوان: مبانی فقهی و حقوقی تصرف در مبادی مشترک نفت و گاز با نمره: ۱۹ و با درجه: عالی دفاع نموده ام؛ بدین وسیله متعهد می شوم که:

- ۱- این پایان نامه / رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و... استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه / رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و یا هرگونه بهره برداری، اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه / رساله را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه قم مجوزهای مربوطه را درخواست و اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی متعهد:

تاریخ و امضاء

رضا رحیمی دهنوردی

تواهی امضاء:

صحت امضای دانشجو مورد تایید می باشد.

نام و نام خانوادگی نماینده تحصیلات تکمیلی

تاریخ و امضاء

[Signature]

دسترسی به این مدرک بر پایه آیین نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان نامه ها، و رساله های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

تقدیم به

پیشوایان سپهر بیکران اندیشه

و پدر و مادر و همسر عزیزم

تقدیر و سپاس

جناب آقایان دکتر عبدالله امیدی فرد، دکتر سیدنصرالله ابراهیمی و دکتر علیرضا

ابراهیمی

اساتید راهنما و مشاورم:

شما روشنائی بخش تاریکی جان هستید و ظلمت اندیشه را نور می بخشید. چگونه سپاس گویم مهربانی و لطف شما را که سرشار از عشق و یقین است. چگونه سپاس گویم تأثیر علم آموزی شما را که چراغ روشن هدایت را بر کلبه ی محقر وجودم فروزان ساخته است. آری در مقابل این همه عظمت و شکوه شما مرا نه توان سپاس است و نه کلام وصف.

چکیده

بررسی مبانی فقهی و حقوقی نظام حاکم بر تصرف در میادین مشترک نفت و گاز باهدف تبیین وضعیت حقوقی موجود و ترسیم الگوی مطلوب از منظر فقه اسلام و بیان وجوه اشتراک و افتراق آن دو انجام شد که در این رهگذر مشخص شد که نظام حقوقی موجود با عنایت به مبانی مذکور مبتنی بر دو دیدگاه عمده لزوم همکاری در بهره‌برداری و امکان حیازت و برداشت یکجانبه بوده و الگوی مناسب از منظر فقه اسلام با توجه به قواعد فقهی از قبیل لاضرر، اتلاف، ضمان ید، تسبیب و اصولی همچون منع اختلال نظام، تضایف حق و تکلیف و عدالت بین نسلی، وجوب همکاری در بهره‌برداری مشترک است به‌گونه‌ای که هر یک از طرفین در صورت ارتکاب اقدامی که موجب برداشت غیر صیانتی و یا ورود ضرر به‌طرف دیگر گردد ضامن است مگر اینکه کشور همسایه تمایل به همکاری نداشته باشد که در این صورت برداشت یکجانبه جایز است. وجه افتراق این الگو با نظام حقوقی حیازت و امکان برداشت یکجانبه، منافات آن با اطلاق اصل حاکمیت دولت ها بر منابع طبیعی به عنوان مبنای اصلی این نظام حقوقی است؛ و با مبانی نظام حقوقی لزوم همکاری از قبیل اصل منع برداشت غیر صیانتی و جلوگیری از تضييع منابع طبیعی، دارای اشتراک است. درنهایت به عنوان راهکار در عرصه حقوق داخلی پیشنهاد شد، لزوم همکاری در بهره‌برداری و برداشت صیانتی از میادین مشترک و مرجع عهده دار و دستور العمل اجرایی آن با صراحت کامل مورد تصوب قرار گیرد؛ و در عرصه حقوق بین الملل محور بحث یعنی، ضرورت استقرار اصل کلی لزوم همکاری بین‌المللی در بهره‌برداری از منابع طبیعی مشترک به‌عنوان دو قاعده ترتیبی حقوق بین‌الملل عرفی قابل اعمال در یک مخزن مشترک تنظیم مجدد گردد.

کلمات کلیدی: میادین مشترک، تصرف، بهره‌برداری یکجانبه، همکاری مشترک، نفت و

گاز

فهرست مطالب

۱	چکیده.....
أ	فهرست مطالب.....
۱	مقدمه.....
۱	بیان مساله.....
۴	سؤالات تحقیق.....
۴	سؤال اصلی.....
۴	سؤالات فرعی.....
۴	فرضیه‌های تحقیق.....
۵	سابقه و پیشینه تحقیق.....
۵	کتاب‌ها:.....
۷	پایان نامه‌ها:.....
۷	مقاله‌ها:.....
۸	ضرورت انجام تحقیق.....
۹	اهداف و کاربردهای تحقیق.....
۹	جنبه جدید بودن و نوآوری طرح.....
۱۰	روش تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۱۱	فصل ۱: مفاهیم و کلیات.....
۱۲	۱-۱- مفاهیم و کلیات.....
۱۲	۱-۱-۱- تصرف.....

فهرست مطالب

۱۲	۱-۱-۱-۱- معنای لغوی تصرف
۱۳	۲-۱-۱-۱- مفهوم اصطلاحی تصرف
۱۳	الف) تصرف از منظر فقیهان
۱۴	ب) تصرف از منظر حقوقدانان
۱۵	ج) تصرف از منظر قانون مدنی
۱۶	د) مفهوم تصرف در حقوق خارجی
۱۶	۱) حقوق فرانسه
۱۷	۲) حقوق آمریکا و انگلیس
۱۸	۲-۱-۱- حاکمیت
۱۸	۱-۲-۱-۱- چارچوب حاکمیت
۱۹	۲-۲-۱-۱- منشأ حاکمیت
۱۹	۳-۲-۱-۱- شناخت مفهوم حاکمیت
۲۰	۴-۲-۱-۱- حاکمیت دولت‌ها بر منابع طبیعی
۲۱	۳-۱-۱- مالکیت
۲۱	۱-۳-۱-۱- مفهوم اصطلاحی مالکیت
۲۲	۲-۳-۱-۱- انواع مالکیت
۲۲	۱) مالکیت خصوصی
۲۵	۲) مالکیت دولتی
۲۷	۳) مالکیت عمومی
۲۹	۳-۳-۱-۱- مالکیت منابع طبیعی
۳۰	۴-۳-۱-۱- مالکیت منابع نفت و گاز
۳۲	۵-۳-۱-۱- حق مالکیت نسبت به زمین محدوده اکتشاف

ب

۳۲	۱-۱-۳-۶ مالکیت نفت در قراردادهای نفتی ایران
۳۵	۱-۱-۳-۷ مفهوم مالکیت و حاکمیت در قراردادهای نفتی
۳۶	۱-۱-۴-۴ حیازت
۳۶	۱-۱-۴-۱ مفهوم لغوی حیازت
۳۷	۱-۱-۴-۲ مفهوم لغوی rule of capture
۳۸	۱-۱-۴-۳ مفهوم اصطلاحی حیازت و rule of capture
۳۸	۱-۱-۴-۴ حیازت در اصطلاح فقهی
۳۸	الف. فقه امامیه
۳۹	۱) گروه اول
۴۰	۲) گروه دوم
۴۰	۳) گروه سوم
۴۱	ب. فقه عامه
۴۲	۱-۱-۵-۵ تمایز قاعده تصرف و حیازت
۴۴	۱-۱-۶-۶ اقطاع
۴۴	۱-۱-۶-۱ مفهوم لغوی اقطاع
۴۵	۱-۱-۶-۲ مفهوم اصطلاحی اقطاع
۴۷	۱-۱-۷-۷ مفهوم منابع نفت و گاز
۴۹	۱-۱-۸-۸ منابع مشترک نفت و گاز
۵۰	۱-۱-۹-۹ منابع سیال و غیر سیال
۵۱	۱-۱-۱۰-۱۰ مخزن نفت
۵۱	۱-۱-۱۱-۱۱ میدان نفتی
۵۲	۱-۱-۱۲-۱۲ حوضه نفتی

۵۲	۱۳-۱-۱- منطقه- بلوک- ناحیه
۵۲	۱۴-۱-۱- یک کاسه سازی یا آحاد سازی
۵۳	۱۵-۱-۱- توسعه اشتراکی مخازن مشترک
۵۳	۱۶-۱-۱- مخزن نفت و گاز
۵۴	۱۷-۱-۱- مرز
۵۴	۱-۱۷-۱-۱- منابع نفت و گاز مشترک واقع در مرز بین‌المللی
۵۵	۲-۱۷-۱-۱- مرز خشکی و منابع نفت در مرز خشکی
۵۶	۳-۱۷-۱-۱- مرز دریایی و منابع نفت
۵۷	۴-۱۷-۱-۱- تأثیر منابع نفت مشترک در تحدید حدود مرزی
۶۰	۵-۱۷-۱-۱- تأثیر تحدید حدود مرزی در منابع مشترک نفتی
۶۱	۶-۱۷-۱-۱- ضرورت حفظ وحدت نسبت به مخزن نفت مشترک
۶۳	۱۸-۱-۱- مناطق دریایی
۶۵	۱-۱۸-۱-۱- آب‌های داخلی
۶۵	۲-۱۸-۱-۱- آب‌های جزیره یا مجمع‌الجزایر
۶۶	۳-۱۸-۱-۱- دریای سرزمینی
۶۶	۴-۱۸-۱-۱- منطقه مجاور یا نظارت
۶۷	۵-۱۸-۱-۱- منطقه انحصاری اقتصادی
۶۷	۶-۱۸-۱-۱- فلات قاره
۶۸	۷-۱۸-۱-۱- دریای آزاد
۷۰	فصل ۲: وضعیت حقوقی حاکم بر تصرف در میادین مشترک
۷۱	۱-۲- پیشگفتار
۷۳	۲-۲- موانع همکاری در بهره‌برداری از میادین مشترک

۷۴	۱-۲-۲- موانع حقوقی
۷۶	۲-۲-۲- موانع غیرحقوقی
۷۶	۱. موانع منطقه‌ای
۷۷	۲. موانع جهانی
۷۹	۳-۲- ضوابط انتخاب الگوی بهره‌برداری از میادین مشترک
۸۰	۱-۳-۲- فنی
۸۱	۲-۳-۲- محیط سیاسی
۸۳	۳-۳-۲- حقوقی
۸۴	۱-۳-۳-۲- حقوق داخلی
۸۶	۲-۳-۳-۲- حقوق بین‌الملل
۸۹	۴-۲- اصول و موازین حقوقی تصرف در میادین مشترک
۸۹	۱-۴-۲- قاعده حیات
۹۳	۲-۴-۲- اصل تبعیت از مکان و محیط
۹۴	۳-۴-۲- قاعده حقوق به‌هم‌پیوسته
۹۵	۴-۴-۲- رژیم مالکیت مبتنی بر اشاعه
۹۷	۵-۴-۲- اصل بهره‌وری
۹۷	۶-۴-۲- اصل یکپارچگی مخزن
۹۹	۵-۲- نظام حاکم بر میادین مشترک
۹۹	۱-۵-۲- در قوانین موضوعه
۱۰۱	الف) قوانین و مقررات
۱۰۴	ب) معاهدات و موافقت‌نامه‌های الحاقی
۱۰۵	۲-۵-۲- در حقوق بین‌الملل

۱۱۱	۳-۵-۲- عرف بین الملل
۱۱۵	۴-۵-۲- رویه قضایی بین المللی
۱۱۶	۱) دعاوی فلات قاره دریای شمال
۱۱۹	۲) قضیه دریای یمن - اریتره
۱۲۰	۳) اختلاف تونس و لیبی
۱۲۳	۵-۵-۲- دیدگاه‌های حقوقی
۱۲۳	۱) برداشت یکجانبه
۱۲۵	۲) همکاری در بهره‌برداری
۱۲۶	۶-۲- معاهدات بین المللی
۱۲۶	۱-۶-۲- معاهدات دوجانبه
۱۲۷	۱) همکاری در بهره‌برداری
۱۳۹	۲) محول نمودن بهره‌برداری به یک نهاد مشترک
۱۴۴	۲-۶-۲- معاهدات چندجانبه
۱۴۵	۱) کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی، دریای آزاد، فلات قاره
۱۴۷	۲) کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها
۱۵۴	فصل ۳: مبانی فقهی تصرف در میادین مشترک نفت و گاز
۱۵۵	۱-۳- پیشگفتار
۱۵۶	۲-۳- انواع نظام بهره‌برداری از میادین از نظر اصول و موازین فقهی
۱۵۶	۱-۲-۳- نظام تصرف مبتنی بر ماهیت منابع نفت و گاز
۱۵۶	۱-۱-۲-۳- انفال بودن منابع نفت و گاز
۱۷۱	۲-۱-۲-۳- نظام تصرف مبتنی بر معدن بودن منابع
۱۷۱	الف) فقه امامیه

۱۷۱	(۱) معادن ظاهری
۱۷۲	(۲) معادن باطنی
۱۷۳	(۳) جامد یا سیال
۱۷۴	(۴) ماهیت منابع نفت و گاز
۱۷۷	۵. حدود تصرف مجاز
۱۷۸	الف) حیازت به قدر حاجت
۱۷۹	ب) احیاء به قدر احیاء
۱۸۲	ج) رعایت عدالت و منافع بین نسلی
۱۸۳	ب) فقه عامه
۱۸۳	(۱) انواع معادن
۱۸۶	(۲) ماهیت منابع نفت و گاز
۱۹۰	(۳) حدود تصرف مجاز
۱۹۰	۱. مالکیت عمومی معادن
۱۹۱	۲. مالکیت اشخاص خصوصی بر معادن
۱۹۱	۳. مالکیت حکومت اسلامی
۱۹۵	۳-۲-۱-۳- نظام تصرف مبتنی بر عیون و آبار بودن منابع
۱۹۵	(۱) ماهیت منابع نفت و گاز
۱۹۶	(۲) حدود تصرف مجاز
۱۹۸	۳-۲-۲- نظام های متصور فقهی و الگوی مناسب
۱۹۸	الف) جواز بهره برداری یک جانبه
۱۹۸	(۱) قاعده حیازت
۱۹۹	(۲) قاعده ید

۱۹۹	۳) قاعده نفی سیل
۲۰۰	ب) وجوب بهره‌برداری مشترک
۲۰۲	۱) قاعده ضمان
۲۰۲	۲) قاعده اتلاف
۲۰۳	۳) قاعده ضمان ید
۲۰۶	۴) قاعده تسبیب
۲۰۷	۵) قاعده لاضرر
۲۰۹	پ) تمایز نظام مطلوب با نظام حقوقی حاکم
۲۰۹	۱) دیدگاه نخست
۲۱۰	الف. وجه اشتراک
۲۱۱	ب. وجه افتراق
۲۱۱	۲) دیدگاه دوم
۲۱۲	الف. وجه اشتراک
۲۱۲	ب. وجه افتراق
۲۱۳	نتیجه‌گیری
۲۱۵	پیشنهادها
۲۱۶	فهرست منابع
۲۱۶	۱. منابع فارسی
۲۱۶	الف) کتابها
۲۲۱	ب) مقالات
۲۲۶	ج) پایان نامه‌ها
۲۲۷	۲. منابع عربی

فهرست مطالب

۳. منابع لاتین..... ۲۳۳

۴. سایت ها..... ۲۴۱

ABSTRACT..... ۲۴۰

مقدمه

منابع طبیعی مشترک از جمله منابع مشترک نفت و گاز یکی از کانون های جدی تهدید صلح و امنیت بین المللی است که همواره مورد توجه صاحب نظران مسائل بین المللی می باشد. فقط در زمینه نفت شصت و یک درصد از مخازن نفت جهان در خاورمیانه است که ایران با داشتن یکصد و سی و هفت میلیارد بشکه در رتبه دوم پس از عربستان قرار دارد.^۱

نیاز دولت ها به انواع مختلف انرژی به خصوص منابع نفت و گاز جهت نیل به اهداف توسعه ای و ایجاد نوعی برتری اقتصادی، نظامی و در نتیجه سیاسی سبب شده است که مسائل مربوط به این نیاز، محور بسیاری از تعاملات و نیز منازعات بین المللی در یک قرن اخیر قرار گیرد. در این میان کشورهای مختلف کوشیده اند تا با حداکثر سازی سهم خود از برداشت منابع هیدروکربوری، اهداف ملی توسعه خود را تسریع بخشند. این سیاست در مورد منابع هیدروکربوری داخلی به دلیل اینکه با یک نگاه ملی در رابطه با برداشت صیانتی و حداکثری از مخازن نفت و گاز همراه می شود، عواید فراوانی نصیب می کند، اما در مورد منابع مشترک به دلیل ورود عوامل دیگر بحث تاندازه ای متفاوت است. از این رو در پژوهش حاضر با تبیین مساله تحقیق به پاسخ آن با توجه به منابع معتبر فقهی خواهیم پرداخت.

بیان مساله

نظر به اینکه با تکنولوژی اکتشاف و استخراج موجود، تقریباً احتمال دستیابی به محلی که با حفاری کم عمق و ساده بتوان به نفت و گاز سرشار رسید، منتفی است. در نتیجه یافتن میادین جدید گاز پر هزینه و توأم با صرف وقت زیاد صورت خواهد گرفت. همچنین نفت سیال بوده و می تواند از محلی به محل دیگر منتقل شود، برای طرف دیگر و همچنین برای خود میدان تبعات منفی داشته و نهایتاً عدم توجه به تولید صیانتی آن باعث می شود که میدان از دو طرف آسیب ببینند. این واقعیت باعث شده است برخی مسائل اختلافی در

۱. ابراهیمی، ۱۳۹۵، ص. ۱۵.

مورد میدانهای مشترک که در مرز بین دو یا بیش از دو کشور قرار می‌گیرد و پیش از این، کمتر مورد توجه بودند، از اهمیت زیادی برخوردار شوند و بخشی از مباحث حقوق نفت و گاز را به خود اختصاص دهند.

مقصود از منبع، هر ظرف طبیعی است که در آن نفت و گاز یافت شود. استفاده از منبع به جای هر یک از اصطلاحات مخزن، میدان یا حوضه نفتی به علت قابلیت به کارگیری آن به جای هر یک از موارد سه‌گانه است. در مورد به کارگیری وصف مشترک برای منابع نفت و گاز در حالت طبیعی مناقشه بسیار است.

میدان مشترک اصولاً در دو جا مطرح می‌شوند. اول: بین کشورهای همسایه تعیین حدود انجام شده است اما بخشی از مخزن نفت (مخزن نفت و گاز یک سنگ بسیار عظیم و بزرگ متخلخلی است که دارای منافذ به هم پیوسته بوده که داخل این منافذ مقادیر معتناهی نفت و گاز جمع شده است) در سرزمین خشکی یا آب‌های تحت حاکمیت کشور همسایه قرار دارد؛ مانند میدان گازی پارس جنوبی در خلیج فارس که مشترک بین ایران و قطر است. دوم: میدان نفتی در منطقه‌ای قرار دارد که کشورهای همسایه نسبت به آن ادعای مالکیت دارند؛ به عبارت دیگر هنوز تعیین حدود نشده و مورد نزاع واقع شده است.^۱

هر کدام از کشورها تلاش دارد تا به بهترین شیوه ممکن از این منابع تجدیدناپذیر بهره‌برداری کرده و عواید حاصل از آن را برای توسعه و بهبود زندگی شهروندان خود به کار گیرد. حاکمیت دولت‌ها در حقوق بین‌الملل به‌رغم وجود برخی دیدگاه‌های بحث برانگیز، اصطلاح شناخته‌شده‌ای است. یکی از جلوه‌های این حاکمیت، صلاحیت انحصاری دولت‌ها در بهره‌برداری از منابع طبیعی واقع در قلمرو آن‌ها اعم از خشکی، دریایی و فضای بالای کشور و به تبع آن بازداشتن دولتهای دیگر از استفاده از آن منابع بدون رضایت دولت اخیر است. از جمله مهم‌ترین منابع تحت حاکمیت دولت‌ها، مخازن نفت و گاز (انرژی) می‌باشد.

بی‌تردید آن‌گاه که در نظام حقوقی ایران سخن از «منابع حقوق» به میان می‌آید، «فقه» به‌عنوان مهم‌ترین و برجسته‌ترین منبع خودنمایی می‌کند؛ توجه به این منبع غنی و ارزشمند خصوصاً با تشکیل حکومت اسلامی در ایران از اهمیت بیش‌تری برخوردار

۱. شیروی، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۸.

شده است. هرچند که تا پیش از تشکیل نظام جمهوری اسلامی نیز فقه به عنوان یکی از منابع حقوق و قوانین کشور مورد استناد حقوق دانان بود و بسیاری از قوانین نیز بر همین مبنا استوار گشته و از همین منبع استخراج شده بود، اما باید پذیرفت که انقلاب اسلامی آغازگر گفتمانی جدید در عرصه‌ی حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها بود و پس از چند قرن حاکمیت گفتمان سکولاریسم و دین‌گریزی بر فرهنگ، سیاست و اقتصاد جهان موضوع اداره‌ی جامعه و حکومت بر اساس تعالیم دینی و فقهی و آموزه‌های وحیانی را مطرح ساخت.

امام خمینی (ره) به عنوان معمار بزرگ انقلاب اسلامی و نظریه‌پرداز حکومت اسلامی از سال‌ها پیش از پیروزی انقلاب با تأکید بر توان‌مندی دین و آموزه‌های فقهی برای اداره‌ی حکومت و پاسخ‌گویی فقه به شؤون مختلف حیات بشر، خواهان تشکیل حکومت اسلامی و تدوین قوانین بر اساس احکام اسلامی شد و همواره بر این آرمان پافشاری کرد تا سرانجام موفق به تشکیل نخستین حکومت دینی در عصر حاضر گردید.^۱

از این‌رو بررسی مبانی فقهی حاکم بر حوزه انرژی به خصوص نفت و گاز جز با اطلاع کافی از رژیم حقوقی (اعم از داخلی و بین‌المللی) میسر نیست. در این راستا پژوهش حاضر در تلاش است تا به بررسی و تبیین مبانی فقهی و حقوقی تصرف در میادین مشترک نفت و گاز در کنار یکدیگر پرداخته تا در نهایت بتوان از نتایج حاصل از این پژوهش به ارائه راهکارهای موثری برای افزایش سطح بهره‌برداری صیانتی از میادین مشترک دست یافت.

برای پاسخ به این مسئله که آیا توسعه و بهره‌برداری هر کدام از کشورهای همسایه از بخش اختصاصی خود، صحیح و منصفانه بوده است یا خیر؟ و آیا چنین اقدامات یک‌جانبه‌ای از منظر حقوق (اعم از بین‌الملل و داخلی) و فقه (اعم از امامیه و عامه) مجاز است؟ و تا چه حدودی منابع فقه و حقوق کشورهای همسایه را به انجام فعالیت‌های مشترک بهره‌برداری و تصرف تکلیف می‌کند؟ ابتدا در غالب کلیات به تبیین و تعریف مفاهیمی همچون منابع طبیعی، منابع نفت و گاز، میدان و حوضه نفتی و سپس نظام حقوقی حاکم بر معدن و تفکیک بین معادن ظاهری و باطنی و بررسی ماهیت باطنی یا ظاهری مخازن

^۱. شفیع سروسستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۸.

نفی و به دنبال آن به اختصار نظام‌های حقوقی مالکیت مخازن نفت و گاز (نظام مالکیت خصوصی، نظام حقوق حاکمیتی و نظام تخصیصی در استفاده از منابع معدنی و نظام حقوقی فقه تشیع در مالکیت منابع معدنی و نفت) بیان می‌شود؛ و پیرو همین مطالب به مقوله مالکیت و دولت و مبانی اسلامی مالکیت خصوصی و عمومی و تفکیک مالکیت عمومی از مالکیت خصوصی دولت و چگونگی وضعیت مالکیت بر منابع نفت و گاز از منظر فقه (ورود معادن در رژیم انفال، مشترکات عامه و تبعیت معدن از مالکیت زمین) و حقوق ایران و قوانین غربی (کشورهای بسیط و فدرال) و وضعیت منابع نفتی دریایی آب‌های داخلی، دریای سرزمینی، منطقه مجاور، منطقه انحصاری اقتصادی، فلات قاره و دریاها آزاد پرداخته می‌شود.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

۱. الگوی مطلوب در تصرف و بهره‌برداری از میادین مشترک از منظر فقه اسلام

چیست؟

سؤالات فرعی

۱. نظام حقوقی موجود در تصرف و بهره‌برداری از میادین مشترک چیست؟

۲. وجوه اشتراک و افتراق وضعیت حقوقی موجود با الگوی مطلوب فقه اسلام در

تصرف و بهره‌برداری از میادین مشترک نفت و گاز چیست؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. الگوی مناسب از منظر فقه اسلام وجوب همکاری مشترک و حرمت برداشت

غیر صیانتی و لزوم جبران خسارت است.